

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

www.ketab.ir

آموزش ضربی عروض

جليل غدیری

www.ketab.ir

فهرست

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۵۱	بحر رمل	۹	پیش در آمد
۵۳	بحر رجز	۱۵	جان سخن
۵۵	بحر هزج	۱۹	روش آموزش
۵۷	بحر وافر	۲۵	مدار ارکان عروضی
۵۹	بحر کامل	۲۹	کمیت نواخت
۶۱	بحر متدارک	۳۱	نواخت افاعیل پر کاربرد
۶۳	ب: بحور مختلف...	۳۳	بحور عروضی در یک نگاه
۶۳	بحر خفیف	۳۵	ترکیب نواخت
۶۵	بحر سریع	۳۹	نواخت عروضی افاعیل
۶۷	بحر مجتث	۳۷	تحلیل نواخت افاعیل سالم
۶۹	بحر مضارع	۴۱	تحلیل نواخت افاعیل مزاحف
۷۱	بحر مقتضب	۴۱	زحافات بحر هزج
۷۳	بحر منسرح	۴۲	زحافات بحر رمل
۷۵	بحر بسیط	۴۳	زحافات بحر رجز
۷۷	بحر جدید (غریب)	۴۴	زحافات بحر متقارب
۷۹	بحر طویل	۴۵	زحافات بحر وافر
۸۱	بحر قریب	۴۶	زحافات بحر کامل
۸۳	بحر مدید	۴۷	زحافات بحر متدارک
۸۵	بحر مشاکل	۴۸	زحافات وزن بی نام
۸۷	کارگاه نواخت و کوبش	۴۹	کارگاه عروض شنیداری
۹۴	تالیفات نویسنده:	۴۹	الف: بحور متحد الارکان
۹۵	منابع...	۴۹	بحر متقارب

www.ketab.ir

تقدیم به نَفَسِ مِهراَنگیز

زنده یاد مهربانِ پدر، مهرِ پروردگار

و مهربانوِ مادر، پروردگارِ مهر

که با شوق وجدآوری راه مدرسه را نشانم دادند...

www.ketab.ir

پیش درآمد

بانگ گردش‌های چرخ است این که خلق

می سُرَایندش به طنبور و به حلق^۱

خشک سیمی خشک چوبی خشک پوست

از کجا می آید این آوای دوست^۲

ما همه اجزای آدم بوده‌ایم

در بهشت این لحن‌ها بشنوده‌ایم^۳

ایران از دیرباز خاستگاه علم، هنر و اندیشه بوده است و آثار نویسندگان، شاعران، ریاضی‌دانان، فیلسوفان و... گواه درستی بر این شایستگی است. از جمله این علوم، یکی علم عروض به عنوان زمینه موسیقی شعر است. دانشمندان اشارات فراوانی به رابطه موسیقی با ریاضی دارند از جمله «ارسطو موسیقی را یکی از شعب ریاضی بر شمرده و فلاسفه اسلامی نیز رای او را پذیرفته‌اند ولی از جهت مسلم و تغییر ناپذیر بودن همه قواعد و اصول آن مانند علوم ریاضی، آن را هنر نیز محسوب داشته‌اند»^۴

علامه دهخدا نیز بر این نکته تاکید دارد که موسیقی موجود در شعر یا علم الحان، با منشا اعداد و ارقام رابطه نزدیکی دارد چنان که نوشته‌اند: «علم الحان و آن یک قسمت از اقسام چهارگانه علوم ریاضی قدماست»^۵ این رابطه منطقی پیوند صدا یا «نواخت»^۶ افعال عروضی با عدد، در دل این سخن نهفته است که «اهمیت وزن در شعر مانند اهمیت ضرب در موسیقی است»^۷ توجه به این مهم، برای درک دریافت‌های شاعر از چشم اندازی دیگر، مفید خواهد بود.

سلسله جنبان ماندگاری و دلنشینی متون شعر تا روزگار شعر نیمایی^۸ موسیقی است و به همین دلیل «در علم موسیقی حاجت به علم عروض بسیار باشد و باید زحافات و علل عروض را شخص مغنی بداند»^۹ در نظر اهل موسیقی در اجرای آوازهای ایرانی، آشنایی با علم عروض مقدم شمرده شده است چنان که گفته‌اند: «پیش از دست یازیدن به کاری پژوهشی و دراز مدت، برای کشف میزان بندی در این آواز [آواز ایرانی] لازم است که به دانش عروض و بحرهای شعری کاملا آشنا باشیم»^۹

ماهیت شعر، پیوند تنگاتنگ بین واژه و وزن در کنار اندیشه و احساس است که بر محمل زبان شیرین پارسی و نظم و آهنگ در سخن شاعران، این شکرین گفتار تجلی می‌نماید و در غزلیات سعدی و دیوان حافظ

۱. مثنوی مولوی، دفتر ۴، بیت ۷۳۴

۲. سروده پرویز نی داوود

۳. مثنوی مولوی، دفتر ۴، بیت ۷۳۶

۴. دهخدا، ذیل موسیقی

۵. پیشین

۶. منظور از نواخت یعنی صدای کوبش روی شئی برای تولید صدا یا ضرب آهنگ

۷. موسیقی از دیدگاه فلسفی و روانی، ص ۳۷

۸. بحورالالحان، ص ۱۰

۹. تئوری بنیادی موسیقی، ص ۲۱۲

به اوج می رسد تا شاعر دست انداز و پای کوبان و موی افشان، مخاطب تشنه را وادار به رها شدن از زخارف دنیا و به سخره گرفتن تعلقات تیره خاکی و تجلی های ناپایدار آن نماید و این امر با کشف رابطه ذهنی بین سخن منظوم با نمادی محسوس، میسر می شود که در این کتاب، آن نماد برگزیده، عدد است. چون «یکی از انواع ارتباطاتی که اشیا با یک دیگر دارند ارتباطی است که با اصطلاحات متعدد بیان می شود ولی یک مفهوم را ارائه می دهند»^{۱۰} که در روح و جان خواننده متن، اثر شگرفی باقی می گذارد و در کتاب حاضر این دو طرف، یکی زبان شعر و دیگری زبان عدد یا نمادی برابر نتهای موسیقی است که در تلاقی ای آسمانی، روح آکنده از احساس شهروند ایرانی، بر قالیچه سلیمان شاعرانه ها به دیار اندیشه و احساس شاعر رهسپار می شود.

از اسرار برتری کلام در قالب شعر، هویدایی خود فردی انسان در شعر است که در هنگامه هم نشینی با موسیقی یا طنین ریاضی وار، به آستانه شکوهمند بروز می رسد و سبب جلای دل و صیقل روح می شود و این تنها با شنیداری کردن افاعیل عروضی ممکن خواهد شد ولی عروض به این همراهی با شاعر دامن نمی زند. به همین دلیل، اعداد برابر با افاعیل عروضی برای کشف صدا یا موسیقی شعر، موضوع بحث این کتاب است تا خواننده متن، بیشتر با شاعر هم حس شود.

«حکمت ضرب و راز تسلط شگفت آور آن (موسیقی) بر جان شنونده در این نکته نهفته است که نفس آدمی چیزی مطلقاً (به معنای مجرد) معادل خویش در آن می یابد.»^{۱۱} وزن و موسیقی، غمزه غمازه کشش های درونی انسان است نه بیرونی و نه مدع آن و در حقیقت، نقاب از چهره اسرار مکنون نهاد بشر بر می دارد و آن را با صدای چرخش با شکوه و شکفتن انگیز لایتنهای افلاک و کائنات، این سقف ساده بسیار نقش و گنبد دوار آشکار می نماید.

چرخشی که در سماع عارفانه، عاشق را به اوج می برد تا موجب وحدت و وصال شود. «از روشن ترین دلایل، این که هیچ نغمه موسیقی نمی تواند حقیقتی را که در آدمی نیست در آن به وجود بیاورد این است که در جریان حالت دریافت شهودی، اگر شناخت یک حقیقت ضروری باشد نغمه موسیقی هر اندازه هم که جذاب باشد نمی تواند آن حقیقت را در نفس آدمی ایجاد کند.»^{۱۲}

موسیقی کاشف آن بخش از حقیقت درونی و پنهان است که معمولاً با ابزاری دیگر تجلی نمی یابد و به همین دلیل است که هنگام اجرای متون شعر به صورت آواز یا تصنیف، با سازهای سنتور، تار، سه تار، کمانچه، تنبک، نی، عود و قانون و سازهای خارجی پیانو، ویلون^{۱۳} و... در هفت دستگاه یا مجموعه بزرگ^{۱۴} به نام های «شور، ماهور، سه گاه، چهار گاه، همایون، نوا و راست پنجگاه» و با گوشه هایی^{۱۵} ویژه خود و به همراه آن، پنج

۱۰. پیشین، ۲۳

۱۱. پیشین، ۱۲۵

۱۲. پیشین، ۸۱

۱۳. البته این ساز ایرانی نیست و به دلیل بهره برداری فراوان در کشور ما، ایران، بومی تلقی می شود.

۱۴. موسیقی از دیدگاه فلسفی و روانی، ص ۲۰

۱۵. گوشه های دستگاه راست پنجگاه: ۱. درآمد راست ۲. درآمد زنگ شتر ۳. زنگوله صغیر و کبیر ۴. نغمه ۵. خسروانی ۶. روح افزا ۷. پنجگاه ۸. سپهر ۹. عشاق ۱۰. نیریز ۱۱. بال کبوتران ۱۲. بیات ۱۳. بحر نور ۱۴. فرجه ۱۵. مبرقع ۱۶. طرز ۱۷. ابول چپ ۱۸. لیلی و معجون ۱۹. راوندی ۲۰. نوروز عرب ۲۱. نوروز صبا ۲۲. نوروز خارا ۲۳. ماوراء النهر ۲۴. نفیر ۲۵. فرنگ (ردیف سازی موسیقی سنتی ایران، ص ۲۱۳) سایر گوشه های دستگاه ها در همین منبع

مجموعه کوچک به نام آوازه‌های «ابوعطا، بیات زند،^{۱۶} افشاری، دشتی، بیات اصفهان»^{۱۷} که ریشه در علم ریاضی دارد برای شنونده محسوس و قابل درک می‌شود.

بسیار شایسته است تا از نخستین استاد عروض در مرکز تربیت معلم شهید مطهری نوشهر «جناب استاد آقای سید مهدی معافی مدنی» و نیز آخرین آن «زنده یاد استاد غلامرضا رحمدل» کلاس‌های درس عروض دانشگاه آزاد و دانشگاه گیلان سپاس گزار باشم که دانشی بدین غریبگی و مهجوری را شیرین تدریس نمودند.

www.ketab.ir

۱۶. بیات زند یا بیات ترک که گوشه‌های مشترکی با دستگاه ماهور و برخی از دستگاه‌های دیگر دارد.

۱۷. موسیقی از دیدگاه فلسفی و روانی، ص ۲۰

www.ketab.ir